

ԱՇ. ԱԲՐԱՀԱՄԹԱՆ

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԴԻ ԱՌԱՔԵԼԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Առաջաբան.

16-18-րդ դարի միջև ընկած ժամանակաշրջանը հայ ժողովրդի պատմության համեմատաբար քիչ լուսաբանված ժամանակաշրջաններից մեկն է: Պատմական այս շրջանին վերաբերող քիչ ուսումնասիրություններ ունենք: Այս բացը մասամբ պիտի բացատրել նրանով, որ քիչ են, ավելի ճիշտ՝ քիչ են հրատարակված այս ժամանակաշրջանին վերաբերող սկզբնաղբյուրները: Մինչև այժմ մենք հրատարակի վրա ունենք փաստորեն այդ շրջանին վերաբերող հայկական պատմիչներից՝ Զաքարիա սարկավազ, Առաքել Դավրիժեցի, Պատմություն Դավիթ բեկի, Աբրահամ Կրետացի, Զաքարիա Ազուլեցի, Աբրահամ Երեանցի և այլ մի քանի մանր պատմությունները: Ինչ չեն հավաքված ու չեն հրատարակված այդ շրջանին վերաբերող հայկական ձեռագրերի պատմական հիշատակարանները և պատմական բովանդակություն ունեցող փոքրիկ ժամանակագրությունները: Չեն հրատարակված նույնպես Մոսկվայի արխիվներում, հատկապես ГАФКЭ-ում (Государственный архив феодально-крепостнической эпохи) եղած հայկական ֆոնդի արժեքավոր փաստաթղթերը: Իսկ այս փաստաթղթերը մեզ համար արժեքավոր են ոչ միայն այն տեսակետից, որ լրացնում և ամբողջացնում են պատմիչների տեղեկությունները, այլ և այն պատճառով, որ նրանք վստահելի նյութեր են՝ զբված պատմական իրադարձությունների ականատես ժամանակակից անձնավորությունների կողմից:

Զհրատարակված ժամանակագրություն-

ների շարքին է պատկանում Մարտիրոս դի Առաքելի ժամանակագրությունը, վորը գտնվում է ՀՍՍՌ Պետ. Մատենադարանի № 1786 ձեռագրում: Թեև ժամանակագրության վերնագրում և տեքստում չկա Մարտիրոսի անունը, սակայն մենք կարծում ենք, որ ժամանակագրությունը նրանը պիտի լինի, որովհետև նախ՝ ժամանակագրությունը պարունակող ձեռագրի գրիչը նա է և ապա՝ ժամանակագրության վերջին թվականը համընկնում է ձեռագրի գրչության ժամանակի հետ: Դժգուրանում ենք կասկածել, որ Մարտիրոս դի Առաքելը, որը գրել է ամբողջ ձեռագիրը, օգտված լինի նույն տարում կազմած մի այլ հեղինակի ժամանակագրությունից:

Ժամանակագրությունը ընդհանուր վերնագիր չունի: Տեքստի առաջին էջի վրա նշանակված է «Կարգ և թիւ թագաւորաց Պարսից» վերնագիրը, որը սակայն ամբողջ աշխատության վերնագիր չէ, այլ՝ առաջին գլխի: Այս վերնագրի ներքո Մարտիրոսը տալիս է ոչ թե պարսիկ շահերի չորս ու ցամաք ժամանակագրությունը, այլ պատմական այն իրադարձությունները, որոնք տեղի են ունեցել այս կամ այն շահի օրով Իրանում և Անդրկովկասում: Մյուս գլուխներում ժամանակագիրը արժեքավոր տեղեկություններ է տալիս աղվանների արշավանքի և Պետրոս Մեծի Դերբենդ, Բազու և այլ քաղաքները վերցնելու մասին: Շարադրված նյութերը սիստեմատիկացիայի ենթարկելու նպատակով՝ ժամանակագիրը նրանց վերնագրերը տալիս է լուսանցքի վերին մասում («Առումն թագա-

ւորութեան Պարսից ի յԱղվանէն», «Ա-
ռուսն աշխարհաց Պարսից, Օսմանցոց և Ռու-
սաց», «Մարա օսմանցոց ընդ Աղվանս և
ընդ Պարսից»:

Մարտիրոս զի Առաքելի անձնավորու-
թյան մասին, բժրախտաբար, շատ քիչ
տեղեկություններ ունենք: Գիտենք միայն,
որ նա 18-րդ դարի առաջին քառորդի
խոշոր առեւտրականներից է: Այսպես՝ ձե-
ռագրի թերթ 79բ ոտանավոր հիշատակա-
գրությունից երեւում է, որ նա առեւտրա-
կան նպատակով գնացել է Շիրազ և այն-
տեղ հանդիպել Մաթեվոս Զուղայեցուն:

«Ի Սպահան յորժամ ելեալ, Շիրազ քա-
ղաք Պարսից հասեալ,
Մաթեոսի իմ հանդիպեալ, որդի Յովհա-
նու Զուղա լեալ,
Աստ, Շիրազ, իմ վասն այն նստեալ, ի՛
Հնդկաց նաւն նկատեալ,
Բուռ միասին պանդոկի լեալ, որ Երկ-
դրանի անուանեալ,
Տեառն թիւն ՌձԹ լեալ, և մայրսի վեց-
տասան լեալ,
Իսկ իմ տեսեալ սորա իղձ լեալ, և առ-
սուրբ զիրս սէր ունեցեալ,
Բոպէ աւուրն ոչ դադարեալ, սէրն հաւա-
տոյ հարցաքննեալ,
Ուստի յորժամ դայս սէր տեսեալ, աղօթ
մատոյց դայս նըւիրեալ,
Սիրով անմոռաց զիս խնդրեալ, զաղօթս
իւր յիշել աղաչեալ,
Ի վայելումն իւր ընծայեալ, ամէն եղիցի
ասացեալ»:

(Ձ 1786, 70 բ)

Նույն ձեռագրում թողած իր մի այլ
հիշատակարանից իմանում ենք, որ նա
1722 թվին ձանապարհորդել է դեպի Բան-
դարբազի. «Թիֆլիս փրկչին 1722 և հայոց
ՌձՁԱ և Ազարիայի ձէ, նոյնիմբեր նոր սո-
մարի ԻԳ և հինն՝ ԺԲ... որ լուսինն էր ժի-
լրացեալ, ի Զ ժամուն, որ ետ մտանելոյն
արևուլէս ժամ էր անցեալ, աւուր Բ շա-
բաթու, ի յարևմուտս երևեցաւ աստղ մի
հրազոյն սրակերպ, երկարութիւն սրա-
չափ մի, սակաւ սակաւ փոքրացաւ՝
մինչև ի քսան հայր մեր, ի ողջոյն Մա-
րիամ ասելոյ ժամն՝ աներևութացաւ: Այս
տեսի ի մէջ ծովու, յորժամ ի Բանդարի
սուրաթէն և Մուրալոյց նաւէաք ի Բան-
դարբազի. որ մերձ հղաք ի Բանդարբազի

իրև 33 միլ, որ և դրեցի ապիրատ Մար-
տիրոս զի Առաքել» (Ձեռագիր №1786, 77 բ):

Այս նույն հիշատակարանի շարունա-
նակությունից իմանում ենք նաև, որ Մար-
տիրոսը 1723 թվին եղել է Լիվոնոսում:

«Պատմեմ ես ձեզ եղբարք իր իմն զար-
շելի մահմեդականացն: Յորժամ ի թիփս
փրկչին 1723, անսղալ սեպտեմբերի Ա, հա-
սանք նաւով ողորմութեամբ Քրիստոսի
անվնաս ի քաղաքն Լիվոնս և մտաք ի
Սանջաթ նաղարէթն, օթևանեցաք ի միա-
սին առն միոյ, ասկաւ յունոյ, որոյ անուն
էր Յօվանի, որ էր գերեցեալ ի բարբարոս
Տրապուլուսացն և մնացեալ ի գերութեան
ամս ժ: Պատմեաց մեզ թէ ի Տրապուլ և
Թոււնուղ և Ջղալիւր և ամենայն կողմն բար-
բարոսաց մահմետականքն, ամենայն խառ-
նակ ինչ ուտեն՝ զշուն, զգայլ, շաղալ
և աղուէս և ամենայն այսպիսի
ինչ ուտեն. որ ասէր թէ՛ ևս անդ գի-
նի վաճառէի. մեկ մէյխանաչի բազում անգամ
հանդիպեցաւ և ասէր, որ այսպիսի զազրալի
ինչ յորս առեալ և փուռն խորովեալ բե-
րեալ են ի մեյխանան և կերեալ: Ասէր ևս՝
թէ մեծամեծքն յորժամ ելինն շունն, կօթա-
նասուն ինչ խառնին հետն՝ մեկ զարաֆիլ,
դարչին, ջովղ, հիլ, ֆլիֆլ, տաքդեղ, զֆրան,
աղ, սոխ, սխտոր, բրինձ, գարի, ցորեն և
այլ այսպիսիք մինչև 2 ինչ, զի ասեն թէ՛
գեղ է, կու ասէր ևս թէ՛ մին տղայ մինչ ի
Ղ0 շուն էր գողացել և կերել, վասն այս ի
փողոցի և ի շուկայն ամենևին շուն չի
երևի, ամենայն տուն կու պահեն պահապա-
նօք, զի մի գողացին. այսպիսի ինչ ա-
ռուսն այս գարշելիքս և ի քրիստոնեից
խորշին վասն խոզենոյ» (Ձ 1786, թ. 77բ):

Ահա այն ամենն, ինչ հայտնի է մեզ
Մարտիրոս զի Առաքելի անձնավորության
մասին:

Մարտիրոսի ժամանակագրությունը պա-
րունակող ձեռագիրը դրված է 1722-23 թվե-
րին: Իր բովանդակութեամբ նա պատմա-
կան նյութերի ժողովածու է: Գրված է
զանազան վայրերում, միասյուն, նստր
գրով:

Մարտիրոս զի Առաքելի տարերգության
լեզուն հակիրճ է: Չկան ավելորդաբանու-
թյուններ: Նկարագրած փաստերի մեծ

մասին նա ծանոթ է մտախիլից: Ի տարբերութիւն միջնադարյան կրօնական մյուս ժամանակագիրներից՝ նա խույս է տալիս եկեղեցական պատմութիւնը տարբերութիւն առանցք դարձնելուց: Մարտիրոսն իր ժամանակի գիտուն անձնավորութիւն-

ներից է: Իմացել է նաև ֆրանսերեն ու վրացերեն:

Մարտիրոսի տարբերութիւնն անքսար տալիս ենք գրեթե առանց փոփոխութիւն՝ կատարելով շատ քիչ կետագրութիւն ուղղումներ:

ԿԱՐԳ ԵՎ ԹԻԻ ԹԱԳԱՎՈՐԱՅ ՊԱՐՍԻՑ¹⁾

Ի թուարերութեանս հայոց ՊԽԶ [1397 թ.] յորժամ Լանկթամուրն ել երկրէ իւրմէ և եկն երկիրս Ատրպատականի՝ զՎան, զԵրևան և զՆախջուսնաւերեաց՝ էր տէր Արտախիլոյ շեխ ոմն՝ անուն Սէֆի: Սորա որդի լեալ շեխ Հայդար անուն, որ առեալ է իւր կնութիւն զքոյր Յեաղուր թագաւորին, որ էր տէր Թաւրիզոյ: Եւ էր սայ, այս Յեաղուրս, թոն Ջհանշահ թագաւորին: Եւ այս շեխ Հայդարէս և Նաղուր թագաւորին քեւրէն ծնանի որդի և անուանի Իսմայէլ: Այս շեխ Հայդարս և կինն իւր խորհին զեղով սպանանել զՅեաղուր թագաւորն՝ զի ինքեանք առցեն զթագաւորութիւնն: Եւ սիրոյ պատճառօք կոչեն զՅեաղուր թագաւորն ի ճաշ և տան ուտել նմա զղեղեալ կերակուրն: Եւ յետ զգալոյն՝ թէ զեղեալ է կերակուրն և տայ նոցա ևս բռնութեամբ ուտել: Եւ մեռան երեքեանս՝ Յեաղուր թագաւորն, շեխ Հէյդարն և կին նորայ: Եւ մանուկն Իսմայէլ փախստական տարան յԱխթամար կղզի և անդ սրնանի: Եւ յորժամ հասանէ յարբուներս հասակի՝ բերեն զնա աղղականքն իւր և տան թէ՛ սայ է ժառանգն երկոցունց կողմանցն, քանդի սա է ժառանգն:

1. Շահ Իսմայէլս նստի թագաւոր Թարվէղ ի թուին հայոց ԶԾ [1501 թ.]: Գնաց՝ յԱսպահան, պատերազմեցաւ ընդ Ալվանդին և փախոյց զնա: Եւ ինքն էառ զթախտն և նստաւ: Եւ ի թվին ԶԶԵ [1526 թ.] մեռաւ, որ թագաւորեալ ամս ԻԵ [25]:

2. Շահ Թահմազ, որդի շահ Իսմայէլին նըստաւ թախտ թվ. ԶԶԵ [1526 թ.] և թվ. ԶԴՕ²⁾ [1541 թ.] զնաց էառ Երեւան, Գանջա, Շամախի: Գնաց ևս ի Վրաց տուն և բազում աւերութիւն արար: Դարձեալ ի սոյն թվ. թագաւորն Հնդկաց Հուսայուն նեղացեալ ի թշնամեաց, եկն առ շահն և առեալ ի սմա-

նէ զօրս իրրև ԻՌ [20000] և տարեալ յաշխարհն իւր պատերազմեցաւ և կոտորեաց զթշնամիսն իւր: Եւ փախոյց: Եւ զերկիրն իւր գրաւեաց: Եւ այլ բազում քաջութիւն արար շահ Թահմազս: Որ զնաց մինչ ի Վան, Երզնկան, և զԱրզրում աւերութիւն դարձոյց: Մեռաւ թվ. ՌՕԻԲ [1573 թ.]՝ թագաւորեալ սորայ ամս ԽԸ [48], և այլք տան թէ՛ ԾԱ [51]:

^[45ա] 3. Շահ Իսմայէլ նստալ թախտ թվ. ՌԻԳ [1574 թ.], որ թագաւորեալ սորայ ամս Բ[2] և մեռաւ ի թվ. ՌՕԻԴ-ին [1575 թ.]: Եւ (դարձեալ ի սոյն թվիս, տանն թէ՛ կղբայր սորայ, Թահմազ անուն թախտ նստուցին և յետոյ ի մէջ բաղանեացն խեղդեցին այս շահ Թահմազիս: Եւ յետ սորայ կղբայր սորայ՝ սուլթան Հայդարն սպանին: Եւ տպա զնացեալ մեծամեծքն զպատիկ շահ Իսմայէլն բերդէն զուրս բերին, թախտ նստուցին: Որ և յետոյ սպանին: Եւ սայ ևս էր կղբայր սոցայ: Որ և յետոյ Ամիրհամզա միրզէն ևս, կղբայր սոցայ, սպանին: Որ այս ամենայն եղև երկու ամուս):³⁾

4. Շահ Թուրաչրանդա, որ էր որդի շահ Թամազին և կղբայր շահ Իսմայէլին այլ և կղբայր այս չորեցունս. նստաւ թախտ թվ. ՌՕԻԷ [1578 թ.]: Եւ էր սայ շեխ, և պակասեալ ի լուսոյ: Որ էր կարգեալ ի հօրէն իշխան յերկիրն Թորատանայ: Այլ էր սայ յոյժ անարի և վատթար ի զորսս թագաւորութեան: Ի սորայ ժամանակս առին օսմանցիք՝ զԹավրիզ, զԵրևան, Գանջայ, Շամախի: Եւ այլք տան թէ՛ վերոյ ասացեալ Ամիր Համզէն սորա որդի էր, որ սպանին կարմրազուխքն տիրատեաց Դղլըբաշքն,

²⁾ Հայկական թվերի հետ միասին գործ է անված գերոն:

³⁾ Փակագիծը զբոված է հեղինակի կողմից, ըստ երևութիւն, այդ հասկածը որպէս անցնեալուր հասկած զուրս հանելու նպատակով:

¹⁾ Գլուխներէ վերնադրերը զբոված են էջերի վերևում:

որ խնայն թախտեալ սրտիւ եկեալ առ միւս որդին իւր Աբազն, որ կարգեալ էր զնայ իշխան երկիրն Սօրասանայ: Եւ կացեալ ամս ինչ, մեռաւ՝ թագաւորեալ ամս Գ [3] անարիս այս:

5. Շահ Աբազ, որդի շահ Սուղարանդային թախտ նստաւ ի Մաշադ թվ. ՌՕԻԹ, [1580]: Սայ յոյժ խոհեմ ի գործս թագաւորեան և յաղթող ի պատերազմի: Էառ ի ձեռաց Օսմանցոց՝ զԹաւրիզ, զԵրևան, զԳանջայ, Շամախի և հասեալ ի Վան: [45բ] Եւ զԲասեն աւերեաց: Եւ անտի զամենայն ազգս Հայոց քշեաց՝ սկսեալ անտի մինչ Երևան: Եւ անտի բերեալ առ Երասխ գետոյն, որ էր թվ. ՌԾԴ [1605թ.], մուտ տարոյն: Ընդ նմին և զիւղաքաղաքն Ջուղայ քշեաց և տարաւ յԱսպահան բանակեցոյց և ի գաւառս նորայ սրբոնեաց: Այս է մեծ սուրբունն: Որ և յետ Բ[2] ամի եղև սով սաստիկ մինչև Գ[3] ամ, այնպէս որ, մարդիկ զմեռեալս և զկենդանիս սպանանեալ ուտէին, որ է սարսելի ի լսելն: Եւ թվ. ՌԿՕԲ [1613թ.] զնայ ի Վրաց տուն և զբազումս զերեցոյց և բերեալ ի Պարսկաստան ընակեցոյց: Եւ թվ. ՌՀԱ [1622] զնայ ի Ղանդահար և էառ պատերազմաւ զբերդն: Եւ զՀարաթ էառ ևս ի սոյն թվ. զնայ ի մամուլի խանն էառ զՀուրմուզ: Եւ այլ բազում արիութիւն արարեալ, բայց յոյժ նեղեաց զազգս հայոց և երկիրս հայոց ցիր և ցան արար: Եւ անքնակ արար Հայաստուն: Եւ ոչընչացոյց զերկիրն, որ մեռաւ ի թվ. ՌՕՀԸ, [1629թ.] թագաւորեալ ամս ԽԹ [49]:

6) Շահ Սէֆի, թոռն Շահբազին, նստաւ թախտ թվ ՌՕՀԸ [1629թ.]: Ի սորայ աւուրս և ի սոյն թւին Մօվսէս կաթողիկոս նստաւ յաթոռ Էջմիածին: Եւ զնայ առ շահն եւ Ջ հարիւր [600]¹) թուամն մուղաղայն Էջմիածնայ վերացոյց: Որ ետ Գ[3] ամսաց տէր Փլիպոս կաթողիկոս նստաւ: Եւ զնայ առ շահն, խնդրեաց յաջն սուրբ Լուսավորչին: Եւ երբ Էջմիածին: Եւ սուլթան Մուրադն թվ. ՌՕՀԷ [1638թ.] զնայ Բաղդատ էառ: Եւ զԵրևանն ետուն շահին: Եւ այնմեակ եղև հաշտութիւն ի մէջ երկոցունցս: Մեռեալ թվիս ՌՕՂԱ [1642] թագաւորեալ ամս ԺԳ [13]:

7. Շահ Աբազ երկրորդն որդի շահ Սէֆուն նստաւ թվ. ՌՕՂԱ [1642թ.], մայիսի ԻԶ [26]: Սայ առ թէ քրիստոնէայսէր էր: Եւ ի տիս մանկութեան նստաւ: Եւ ասեն թէ էր յոյժ ուղղադատ: [46 ա] Եւ ի թվ. ՌՕՂԷ [1648թ.] զնայ ի Ղանդահար և էառ զնայ պատերազմաւ ի ձեռաց Հնդկաց: Եւ կոտորեաց զամենայն զօրականսն, որ ի բերդին էին: Եւ ի թվ. ՌՃԱ [1652թ.] կոտորեաց շահ Իջնան թագաւորն Հրնդկաց առաքեաց որդի իւր շահատայ Օվրանդդին ԷձՌ [700,000] մարդով և Ասդուլա խանն Սարգար կարգեաց ի վերայ Ղանդահարայ, որք եկեալք ասպատակեցին զբերդն և Բ[2] կէս ամիս նստան: ԻՌ [20,000] մարդ սփանի ջարվեցան, թող զօրդի բազարի մարդն և բեռնակիրսն: Ապայ յետ դարձան զնային: Եւ դարձեալ ի թվ. ՌՃԲ [1653թ.] միւս անգամ շահ Իջնանն առաքեաց մեծ զօրդին իւր Դարաշուքուն այլ ևս ԵձՌ [500,000] մարդով, որք եկեալք Գ[3] ամիս նստան շուրջ զՂանդահարով: ԼՌ [30,000] մարդ ջարդեցաւ սփանի, թող զօրդի բազարի և բեռնակիր և զայլ ծառայս: Եւ ոչ կարացին առնուլ, դարձան յետ երկիրն իւրեանց ի Հրնդստան: Եւ այլ բազում արիութիւնս ցուցեալ այս երկրորդ Շահբազս, մեռաւ ի թվ. ՌՃԺԵ [1666]՝ թագաւորեալ ամս ԻԳ [24]:

8) Շահ Սուլէյման, որդի շահ Աբազ երկրորդին, յառաջ քան զայս ասեն թէ, յետ մեռնելոյն Շահբազ երկրորդին, ասեն թէ՝ էր եղբայր այս Սուլէյմանիս Սէֆի աւուրամբ՝ Գ[3] ամիս թագաւորեաց, բայց երկբայութիւն երևի, զճշմարիտն ոչ երևի, այլ սայ ասեն թէ յառաջն անունն Սէֆի էր, որ միշտ հիւանդանայր, վամս այս պատճառի անունն փոխեալ Սուլէյման: Բայց այլք ասեն թէ՝ յառաջին անուն Իսմայէլ էր և յետոյ Սուլէյման փոխեցին: Արդ՝ եթէ այսպէս և եթէ այնպէս, այս Սուլէյմանս թագաւորեաց յետ հօրն իւրոյ երկրորդ Շահբազի և թախտ նստաւ ի թվ. ՌՃԺԵ [1666թ.]: Ի սորա աւուրս խաղաղութիւն էր Պարսս, որ ոչ գոյր պատերազմ

¹ Կարելի է և կարգաւ երգնարիւր՝ ձեռով

ոչ ի օսմանցոց կողմանէ և ոչ ալ կուսէ, ալ խաղաղութեամբ կայր: Մեռաւ ի թվ. ՌՃՊԳ-ին [1694թ.], որ թագաւորեալ ամս իԸ [28]:

[46 բ] 9) Շահ Սուլթան Հուսէյն, որդի շահ Սուլթանին, նրստաւ թախթ թվ. ՌՃՊԳ [1694 թ.] յուլիս իէ [27] յաւուր ուրբաթի և Ազարիայի թվ. ՀԹ [79], Ղամար Թ [9] ի յԱսպահան, որ և թագաւորեալ ամս իԸ [28], ամիսս Գ[3], աւուրս Ե [5]¹⁾: Ի սորա աւուրս՝ բազում պատերազմունք ի Պորասան՝ մինչ զի ազգքն, որ կոչին բլուջ և աղվան, եկեալք աւերէին ի քաղաքն Քրման և Բաշան և ալ բազում տեղիս, որ աւար առնելով մինչ ի Սպահան և գային: Մինչ ի (20) օր անճար մնացեալ կոչեն թագաւորն Վրաց, որոյ անունն էր Գորգին խան, որ սալ զընաց Քրման ի թվ. ՌՃՊԵ [1696 թ.] և պատերազմեցաւ ընդ բլոջին: Եւ կոտորեաց ի սուր սուսերի գամենեհան և զմնացեալսն փախտաւանս արար: Եւ նստաւ անդ մինչև ցԸ [8] ամս: Եւ յետ այնորիկ առաքեցին զնալ ի Ղանդահար և բազում արիութիւն և քաջութիւն արարեալ, անխնակ կոտորէր գամենայն բլոջս և զաղվանս: Եւ կեցեալ անդ ամս Գ[4]: Եւ յետոյ զոմն, Միրվէյիզ անուամբ, ազգաւ Աղվան, որ էր իւզրաշի յառէջ և յետոյ սուլթան եղև ի կողմանէ պարսից: Սալ յարուցեալ ի միում գիշերի գաղտ իւրով մարդկանօք արամբք, որ մերձ Գորգին խանին բնակեալ էր շորս հազար արամբք, իբր բարեկամ և ցաւակից ցուցանէր զինքն, ի մեջ գիշերի (թվ. Հայոց ՌՃԿԸ [1719 թ.], ապրիլ ամսոյ,)²⁾ հսպան զԳորգին խանն և բերդն Ղանդահարայ էառ զինքն և զբաւեաց, քանզի զօրքն Գորգին խանին ելեալք էին և պատերազմէին ընդ բլոջին և ոչ էին անդ Ղանդահար: Եւ յետ սորայ Բ[2] անգամ պարսից զօրք առաքեցին ի Ղանդահար, ամենեքեան կոտորեալք յետս դարձան: Եւ յետոյ եկեալք ալաղա աղուանք առին զքաղաքն Հէրաթ և աւարի հարին գամենայն երկիրն Պորասանայ, որոյ նեղեալ

¹⁾ Փակագծի մեջ առած նախադասութիւնը գրված է ձեռագրի լուսանցքում ալ թանաքով:
²⁾ Գրված է լուսանցքում ալ թանաքով:

թագաւորն պա(ր)սից զնաց ի քաղաքն Ղաղբին և Թէհրան նստաւ մինչի Գ[2] ամս)³⁾ թերևս խորհիլ մարթացի ինչ վասն Հէրաթայ կամ Ղանդահարայ: և ոչ կարաց: Որ յետ Գ[3] ամաց դարձաւ ի յԱսպահան թվ. ՌՃՀՂ [1721 թ.] մայիսի 11 Ա, թվ. Ազարիայի ճգ, շաբաթ Բ, եկն յԱսպահան (թվ. ՌՃՀՅ (=1721) մայիս Ա, թվ. Ազարիայի ճԶ շաբաթ Բ եկն յԱսպահան)⁴⁾ և նստեալ վարանեալ խորհի և ոչ ձեռնահաս լինի իրողութեանս՝ ի սոյն թվ. ՌՃՀՅ, [1721 թ.] յորժամ շահն էր Թէհրան քաղաքի բնակեալ զօրօքն, սորա էնթիմադօվլէն, որ է վազիրն, որ էր անունն Փաթալալի խան, ազգաւ լազգի, Շամխալի սոնմէ, ապստամբեալ դադանի խորհէր սպանանել զշահն: Որմէ իմացեալ շահին զնենգութիւնն նորա, իսկօյն Բ[2] աչացն խաւարեցոյց և գամենայն ինչս նորա և գտունն զբաւեաց: Եւ արդ այժմ, յորժամ է թվակաւս մեր ՌՃՀՅ, 1721 թ.] ապրիլ ժԵ[15] և թվ. Ազարիայի ճԶ[106] գամս ԻԶ [26], օրն շաբաթ, որ է նոր կիրակիէի շաբաթ ուրն, շաբթ եղև Թարիզ, մինչև ի Լ[30] Ժամն այնպէս անազին երբեալ և տատանեալ, մինչ ի ճՊՌ[140,000] մարդ մեռեալ: Եւ բազում տեղ երկիր պատանեալ և բազում տունս մարդկամբք պլեալ, որ է սարսելի յիշելն: Դարձեալ ի սոյն թվին և օգոստոսի ամսոյն Կովկաս լեռնային բնակեալ լազգիքն եկեալք առին զքաղաքն Շամախի և ամենայն պարսիկքն սուր սուսերի մաշեցին: Եւ ամենայն մերձակայ գաւառս՝ եթէ Շաքի, Շիրվան և Ղաբալա աւարի առեալ, քանդեալ քայքայեցին, որ է այժմ այսպէս:

Առումն քաղաւորութեան պարսից ի յաղվանէն),⁵⁾ ի սոյն թվ. 1170 [1721թ.]⁶⁾ և որդի

³⁾ ԵԳ-ի առջևից ինչ որ տառ գրված և ընջված է:
⁴⁾ Փակագծի նախադասութիւնն ալ թանաքով գրված է լուսանցքում:
⁵⁾ Ե՛ ի սոյն թվ. ՌՃՀՅ-ից կրճ. մինչև Ե՛մ պրգ...
⁶⁾ Ձեռագրի նեղեալ երեսի վերևից գրված է «Առումն թագաւորութեան պարսից յաղվանէն»: Այնքան, որքան աղվանների արշավանքի պատմութիւնը սկսվում է այստեղից, ուստի և մենք նախադասարժար համարեցինք այդ վերնագիրը գծել այստեղ, առնելով նա փակագագծի մեջ:
⁷⁾ Մի բառ մնացել է չգրված:

ոչ ի օսմանցոց կողմանէ և ոչ ալ կուսէ, ալ խաղաղութեամբ կայր: Մեռաւ ի թվ. ՌՃՊԳ-ին [1694թ.], որ թագաւորեալ ամս իԸ [28]:

[46 բ] 9) Շահ Սուլթան Հուսէյն, որդի շահ Սուլթանի, նրստաւ թախթ թվ. ՌՃՊԳ [1694 թ.] յուլիս իէ [27] յաւուր ուրբաթի և Ազարիայի թվ. ՀԹ [79], Ղամար Թ [9] ի յԱսպահան, որ և թագաւորեալ ամս իԸ [28], ամիսս Գ[3], աւուրս Ե [5]¹⁾: Ի սորա աւուրս՝ բազում պատերազմունք ի Պորասան՝ մինչ զի ազգքն, որ կոչին բլուջ և աղվան, եկեալք աւերէին ի քաղաքն Քրման և Բաշան և ալ բազում տեղիս, որ աւար առնելով մինչ ի Սպահան և գային: Մինչ ի (20) օր անճար մնացեալ կոչեն թագաւորն Վրաց, որոյ անունն էր Գորգին խան, որ սալ զընաց Քրման ի թվ. ՌՃՊԵ [1696 թ.] և պատերազմեցաւ ընդ բլոջին: Եւ կոտորեաց ի սուր սուսերի գամենեհան և զմնացեալսն փախտաւանս արար: Եւ նստաւ անդ մինչև ցԸ [8] ամս: Եւ յետ այնորիկ առաքեցին զնալ ի Ղանդահար և բազում արիութիւն և քաջութիւն արարեալ, անխնակ կոտորէր գամենայն բլոջս և զաղվանս: Եւ կեցեալ անդ ամս Գ[4]: Եւ յետոյ զոմն, Միրվէյիզ անուամբ, ազգաւ Աղվան, որ էր իւզրաշի յառէջ և յետոյ սուլթան եղև ի կողմանէ պարսից: Սալ յարուցեալ ի միում գիշերի գաղտ իւրով մարդկանօք արամբք, որ մերձ Գորգին խանին բնակեալ էր չորս հազար արամբք, իբր բարեկամ և ցաւակից ցուցանէր զինքն, ի մեջ գիշերի (թվ. Հայոց ՌՃԿԸ [1719 թ.], ապրիլ ամսոյ,)²⁾ հսպան զԳորգին խանն և բերդն Ղանդահարայ էառ զինքն և զբաւեաց, քանզի զօրքն Գորգին խանին ելեալք էին և պատերազմէին ընդ բլոջին և ոչ էին անդ Ղանդահար: Եւ յետ սորայ Բ[2] անգամ պարսից զօրք առաքեցին ի Ղանդահար, ամենեքեան կոտորեալք յետս դարձան: Եւ յետոյ եկեալք ալլաղ աղուանք առին զքաղաքն Հէրաթ և աւարի հարին գամենայն երկիրն Պորասանայ, որոյ նեղեալ

¹⁾ Փակագծի մեջ առած նախադասութիւնը գրված է ձեռագրի լուսանցքում ալ թանաքով:
²⁾ Գրված է լուսանցքում ալ թանաքով:

թագաւորն պա(ր)սից զնաց ի քաղաքն Ղաղբին և Թէհրան նստաւ մինչի Գ[2] ամս)³⁾ թերևս խորհիլ մարթացի ինչ վասն Հէրաթայ կամ Ղանդահարայ և ոչ կարաց: Որ յետ Գ[3] ամաց դարձաւ ի յԱսպահան թվ. ՌՃՀՂ [1721 թ.] մայիսի 11 Ա, թվ. Ազարիայի ճգ, շաբաթ Բ, եկն յԱսպահան (թվ. ՌՃՀՅ (=1721) մայիս Ա, թվ. Ազարիայի ճԶ շաբաթ Բ եկն յԱսպահան)⁴⁾ և նստեալ վարանեալ խորհի և ոչ ձեռնահաս լինի իրողութեանս՝ ի սոյն թվ. ՌՃՀՅ, [1721 թ.] յորժամ շահն էր Թէհրան քաղաքի բնակեալ զօրօքն, սորա էնթիմադօվլէն, որ է վազիրն, որ էր անունն Փաթալալի խան, ազգաւ լազգի, Շամխալի սոնմէ, ապստամբեալ դադանի խորհէր սպանանել զշահն: Որմէ իմացեալ շահին զնենգութիւնն նորա, իսկոյն Բ[2] աչացն խաւարեցոյց և գամենայն ինչս նորա և գտունն զբաւեաց: Եւ արդ այժմ, յորժամ է թվակաւս մեր ՌՃՀՅ, 1721 թ.] ապրիլ ժԵ[15] և թվ. Ազարիայի ճԶ[106] գամս ԻԶ [26], օրն շաբաթ, որ է նոր կիրակիէի շաբաթ ուրն, շաբթ եղև Թարիզ, մինչև ի Լ[30] Ժամն այնպէս անազին երբեալ և տատանեալ, մինչ ի ճՊՌ[140,000] մարդ մեռեալ և բազում տեղ երկիր պատանեալ և բազում տունս մարդկամբք պլեալ, որ է սարսելի յիշելն: Դարձեալ ի սոյն թվին և օգոստոսի ամսոյն Կովկաս լեռնային բնակեալ լազգիքն եկեալք առին զքաղաքն Շամախի և ամենայն պարսիկքն սուր սուսերի մաշեցին: Եւ ամենայն մերձակայ գաւառս՝ եթէ Շաքի, Շիրվան և Ղաբալա աւարի առեալ, քանդեալ քայքայեցին, որ է այժմ այսպէս:

Առումն քաղաւորութեան պարսից ի յաղվանէն),⁵⁾ ի սոյն թվ. 1170 [1721թ.]⁶⁾ և որդի

³⁾ ԵԳ-ի առջևից ինչ որ տառ գրված և ընջված է:
⁴⁾ Փակագծի նախադասութիւնն ալ թանաքով գրված է լուսանցքում:
⁵⁾ Ե՛ ի սոյն թվ. ՌՃՀՅ-ից կրճ. մինչև Ե՛մ պրգ...
⁶⁾ Ձեռագրի նեղեալ երեսի վերևից գրված է «Առումն թագաւորութեան պարսից յաղվանէն»: Այնքան, որքան աղվանների արշավանքի պատմութիւնը սկսվում է այստեղից, ուստի և մենք նախապահարժառ համարեցինք այդ վերնագիրը գծել այստեղ, առնելով նա փակագագծի մեջ:
⁷⁾ Մի բառ մնացել է չգրված:

նոյն Աղվան Միրվէղին, որոյ անունն էր Միր Մահմուդ, որ գրաւեալ նստէր Ղանդահար, եկն բազում զօրօք երկիրն Քրմանայ և էառ զքաղաքն պատերազմաւ: Եւ նստաւ անդ աւուրս 100[40]: Եւ աւարի առեալ զքաղաքն ամենայն բնակչօք իւրով և գեղօրէիք, սուր սուսերի մաշեաց: Եւ գմնացեալսն աւար արարեալ, գերեալ զամենայն ուստերս և դստերս խաղացոյց տարաւ երկիրն Ղանդահարայ՝ անդ բնակեցոյց զամենայն գերեալսն: Իսկ ի յետակայ ամին, որ էր թվ. հայոց ՌՃՀԱ, [1722 թ.] յունվար ամսոյ, ել աստուծասաստ բարկութիւնն ի վերայ պարսից, որ սքանչելարար պատուհասեցան ամենայն բնակիչք Պարսկաստանայ՝ հանդերձ այն թագաւորաւն իւրեանց: Քանզի ել ի Ղանդահարայ Միր Մահմուդն այն, որ էր որդի այն Միրվէյիղին ժԲՌ[120,000] աղվան հեծելօք եկն ի վերայ Իսպահանայ: Եւ մին(չ)դեռ եհաս մերձ Իսպահանայ, Գուշարաթ կոչեցալ տեղին, որ է Բ[2] կամ Գ[3] ասպարէզ¹⁾, աղաջ մինչ Իսպահան: Ելին Իսպահանայ զօրքն պարսից շահ Սուլթան Հուսէյնին իբր ՀՌ [70,000] արամբք հեծելովք ճակատեցան մինչ ի կէս ժամս: Որ և յաղթեալ Միր Մահմուդն զօրացն պարսից անխնահ կոտորեաց: Եւ մնացեալ զօրքն պարսից փախեան քաղաքն Իսպահան: Եւ յետ երկու աւուրց եկեալ Միր Մահմուդն ժԲՌ [12,000] աղվան զօրօքն իւրովք մերձ ի Ջուղայ || Բաղի Ֆահրարազ կոչեցեալ այգին: Եւ անդ նստաւ: Եւ պատեալ պաշարեաց զքաղաքն: Իսկ հայք, որք կային ի Ջուղայ, կէսն փախեան յԱսպահան, և կէսն մնաց անդ Ջուղայ, որ և եկեալ աղվանքն Ջուղայ, չարչարելով և հարկանելով օր ըստ օրէ առին զամենայն ինչս և բստացուածս հայոց: Որ և գերեցին բազում աղջկունս հայոց անդ: Յորժամ եկն Միր Մահմուդ և պաշարեաց քաղաքն՝ էր թվ. ՌՃՀԱ [1722], մարտ Ա: Եւ նստաւ ամիսս է[7]: Եւ եղև սով մեծ քաղաքին, որ ի վճարել կերակրոց կերին ձի, էշ, և այլ այսպիսիս անսուրբ կենդանեաց: Որ և յիշին և գրին է բան սարսափելի,

քանզի կերան և զխակունս մեռելոց մինչ ի ասի թէ՛ բազում մայրք զորդի իւրեանց սպանին և կերան ի սովու: Իսկ յետ է[7] ամսոց, անճարակ եղեալ շահն Սուլթան Հուսէյն, ել ի սլալատէն իւրմէ Գ[3] ձիւսրօք և գնաց առ ոտս Միր Մահմուդին և ասաց. «Որովհետև աստուծոյ կամքն այսպես է, եկ նիստ ի թախտ, եթէ կամիս կասովարիլ դու»: Եւ եղ ի գլուխն Մահմուդին զջղայն իւր: Եւ միւս աւուրն ել անտի Միր Մահմուդն և եկեալ եմուտ ի Սպահան քաղաք, գնաց ի սլալատն արքունի և նստաւ թախտ: Եւ շահ Սուլթան Հուսէյնն եղ ի կալանս: Եւ ետ Գ[3] ամսոյ կոտորեալ զամենայն շահաղէքն և զամենայն նախարարս պարսից և բազումս ի մեծամեծաց և մօրայից՝ մինչ որ ասի թէ, եթէ ի սովոյ որ բազումք և թէ ի սրոյ վեց ճՌ(վեց հարիւր հազար) անձինք մեռան ի Սպահան: Իսկ յորժամ պաշարեալ էր քաղաքն Իսպահան Միր Մահմուդն, որդի շահիս, որ էր Քահմազ շահաղէն, փախստեամբ գնաց Ղաղվին, նստաւ անդ քանի ամիսս, որ և հասին զօրքն աղվանից և անտի ևս փախստեամբ եհաս ի Թաւրէզ²⁾: Եւ Օքս ետ անուամբ թագաւորութիւնն իւրոյ Մահմուդն: Եւ էառ շուրջանակի քաղաքսն մինչ ի Քաշան և Շիրազ: Եւ եղև թագաւոր՝ անուամբն՝ հոկտեմբեր ժԲ [12] թվ. ՌՃՀԱ [1722 թ.], յորժամ էառ Իսպահան քաղաքն և նստաւ:

Առումն աշխարհն Պարսից, օսմանցսց և ուրուաց³⁾: Ի սոյն ամի ելին օսմանցիք բազում պատրաստութեամբ ամենայն կողմամբ պարսիկ երկրաւ: Բայց այսմ ամի ուսնս եկեալ զօրօք և էառ երկիրն Լազգու զԹարխու և Անգրիու բերդն: Եւ անտի մեծ կոտորումն եղև երկուց՝ կողմանցն: Եւ անտի եկեալ զօրքն՝ սուսաց՝ ի վերայ բերդին Գարբանդու դուռն արկաթի, որում կային պարսիկք: Եւ կամաւ ետուն գրեբդն և զքաղաքն: Այլ և առին բճաքու և մերձակայ(յ) գաւառս: || Եւ ի սոյն ամի ելեան [48 ա] զօրքն սուսաց և խաղաղութեամբ մտին եր-

1) Գրված է «Ա. աղաջ» և չնջված:

2) «Իսկ յորժամ պաշարեալ էր» բառերից մինչև այստեղ գրված է լուսանցքուժ:
3) Ղերմաղիբը գրված է 48ա երեսի վերևում. մինք բերում ենք հատվածի սկիզբը:

կիրն Գիւանայ՝ զԽաչա, Լահիջան, Գասկար
 և այլ ամենայն քաղաքս Գիւանայ, զի Ի-
 նիուղովու մինչ ի Աստրաբադ և այլ քա-
 ղաքս Մազանդարանու և ամենայն մերձա-
 կայ քաղաքս Կասրից ծովու կամաւ ետուն:
 Եւ մաին ուսքն և նստան և տիրեցին
 խաղաղութեամբ: Իսկ հետեյալ ամին, որ էր
 թվ. ՌՃՀԲ [1723 թ.], Վախտանգն, որ էր
 եղբօր որդի Գորգին խանին, անցիլումդ
 յիշեցեալն և տէրն Թիֆլիզոյ և Վրաց աշ-
 խարհին, պատրաստութիւն անէր զօրաց
 պահանութիւն երկրին իւրոյ՝ վասն զո-
 րացն օսմանցոց, որք բանակեալ էին ի
 Ղարս: Ի սոյն աւուրս Մահմուդ Ղուլի խան
 ոմն, որ էր բիճ որդի Թամրազ խանի,
 թոռն Հերակլին, Կախեթոյ Վրացսանն. սա
 ի կողմանէ շահադայ Թահմազին ել զօրոք
 Երևանայ և շրջակայ քաղաքացն, այլ և
 նոյն Կախեթու վրացօքն ի վերայ Վախ-
 տանգին պատերազմէր: Եւ յոչ զըտանել
 յաջողութիւնս, ել և զնաց առ լեռնաբնակ
 լազգիսն և ետնոցս բազում ոսծիկս, առեալ
 ընդ իւր զօրս նոցա և յանկարծօրէն հնաս
 բան(ա)կն Վախտանագին և փախստա-
 կան արար և կմուտ ի քաղաքն Թիֆլիզ՝
 աւար անելով, ետ դամենայն ինչս նոցա
 լազգեացն: Եւ տիրեալ նստաւ Իսկոյն լու-
 եալ զօրացն օսմանցոց, որ ի Ղարս նստէին,
 Ե[5] փաշայ ելեալ դէպի Թիֆլիզ: Եւ Մահ-
 մեդ զուլի խանն առեալ զբանալիսն բեր-
 դին, ել ընդ առաջ, ետ օսմանցոց: Եւ եկեալ
 օսմանցոցն նըստան ի բերդին և տիրեցին
 զքաղաքն: Ի սոյն թուին ել Հասան փաշայն
 Բաղդադու զօրօք բազմօք և զնաց էառ
 Քրմանշահ, որ և անդ վախճանեցաւ մա-
 հուամբ: Իսկ հետեյալ ամին, որ էր թվ.
 ՌՃՀԳ [1724 թ.], որդի Հասան փաշայիս,
 Ահմեդ փաշայ, սարսափէր, այլ Ե[5] Փա-
 շայօք, ել և զնաց բազում զօրօք ի վերայ
 Համադանու և պաշարեաց զքաղաքն իբրև
 ամիսս: Բանդի ժողովեալ էին ի մեջ քա-
 ղաքին իբրև Ռ[1000] գիւղից և զաւառաց
 անհամար անձինս: Եւ սասաիկ պատերազ-
 մաւ էառ զքաղաքն յամսեանն օգոստոսի:
 [48 Բ] Եւ սրոյ ճարակ տուեալ անձինս իբ-
 րեմ կրեք ձՌ [300,000]: Եւ զերեցան
 ամենայն զաւառօքն տղայս և աղջկունս և

կանայս իբրև երկու ձՌ [200,000]: Ասին և
 ամենայն շուրջանակի քաղաքս ամենայն
 գավառօք մինչ ի Հաւիդայ և միւս կողմն
 մինչ ի Զանգան և Սուլթանիայ և մինչև ի
 Իսպահան՝ իբրև Դ[4] աւուր ճանապարհ:
 Բայց աւանդ աղէտալի դրչիս և արեան ար-
 տասուախառն մելանիս, քանզի որ Համա-
 դան բնակեալք էին, երեք հարիւր տուն
 հայք, թնդ զեղորէիցն շուրջանակի, այն-
 սէս կոտորեցան և զերեցան, մինչ ի հաղիւ
 թէ Լ(30) տուն գասնի այժմ: Որ երեք ձ
 (300) անձինք ի մէջ կկեղեցոյն էին կօտո-
 րեալ: Արդ՝ ի սոյն թվ. ևս զօրքն օսմանցոց
 ելին ի վերայ Երևանայ: Եւ պատերազմե-
 ցին յոյժ սասաիկ, ապա կամաւ ետուն
 զբերդն: Եւ մինչդեռ գային զօրքն պարսից
 ի վերայ Երևանայ, մաին զօրքն օսմանցոց
 ի շրջակա(յ) գավառս նորա և ողորմելի
 ազգէս հայոց բազումս կոտորելով, զերեցին
 բազում անձինս յոյժ: Ասին և Նախչվան
 ամենայն Գողթնայ տամբ և Նօրս, Մարա-
 դայ մինչ ի Գանջայ՝ ամենայն զաւառօք:
 Եւ անճարակ ազգս Հայոց Մեծաց՝ եթէ ի
 Շամխու և Շրվանայ երկիրն, եթէ Գանջայ
 և զաւառսն մինչ ի Թիֆլիզ և Երևանայ մինչ
 ի Արդաւէլ և Թարվէզ և Նօրս, Մարադայ,
 որ եթէ ի լազգեացն, եթէ աղստամբ և ե-
 թէ այս օսմանցոց այնպէս տապալեցան,
 մինչ զի մեծ մասն հայոց սրոյ ճարակ եղէն
 և զերեցան, որպէս այժմ տեսանեմք: Ի
 սոյն թվ. Աբդուլայ փաշայն, որ նստէր ի
 Վան, ել սարսափէր Ե[7] փաշայիւք ի վե-
 րայ Թարվիզոյ: Էառ դամենայն զաւառսն. և
 զքաղաքն ոչ կարաց առնուլ, ձմերեաց անդ:
 Եւ ի հետակայ ամին, որ էր թվ. ՌՃՀԴ
 [1725 թ.] յուլիս ամսին պատեր(ա)զմեցաւ
 և բազում մարտիւ էառ զքաղաքն Թարվէզ:
 Եւ զոր ինչ հանդիպեցաւ Համադանայ,
 այսպէս և Թարվիզոյ ևս և ողորմելի և տա-
 սապեալ ազգիս հայոց, որք անդ բնակէին:
 Եւ այսպէս աստուծասաստ բարկութիւնն
 ել ի վերայ ազգին պարսից և պատուհա-
 սեաց այրելով ընդ նմա և զազգս հայոց:

Մարս օսմանցոց ընդ աղվանս և ընդ
 պարսից¹⁾: Ի սոյն թվ. և մայիս ամսին առին

¹⁾ 19ր երեսի վերև դրված այս վերնագիրը
 տեքստի համապատասխան տեղում մեք էնք զբեր

օսմանցիքն զԳանջայ և ի սոյն թվ. առին [49ա] զԱրդաւէլ ամենայն դաւառօքն: Ի սոյն թիվս Միւր Մահմուդն, որ Իսպահան ի խեղացն ցնդեալ այսահարութեամբ մեռանիւ չօրեղօր որդի նորա, Աշրաֆ սուլթան, ապրիլ Գ[3] նստաւ ի տեղի Մահմուդին Իսպահան թախա և յետ Օքայ անունն իւր: Եւ ի թվ. ՌՉԻՉ [1726 թ.] սեպտեմբեր ամսին Հայոց ՌՃՂԵ վերոյ Ահմադ փաշայն Բաղդադայ ել սարէսքէր Ը փաշայիւք իբր ՃՌ [100,000] մարդօք ի վերայ Աշրաֆ սուլթանին: Եւ հասեալ մինչ ի Ասպահանայ, մերձ Գուրիէյքան, պատերազմեցաւ ընդ աղվանաց: Եւ պարտեաւ Որ և կոտորեցան օսմանցիք իբր ԽՌ [40,000]: Եւ մնացեալքն ցիր և ցան փախստական դարձան: Ընդ որս և Ահմադ փաշայն, փոքր արամբք փախստական դարձաւ ամօթալի ի Բաղդադ: Եւ Աշրաֆ սուլթանն բազում քաջութեամբ և աւարօք օսմանցոցն դարձաւ Իսպահան: Դարձեալ ի յետակա ամին, որ էր թվ. փրկչին ՌՉԻԿ [1727 թ.] և հայոց ՌՃՂԶ, մայիս ամսոյն, ել հրաման թաղաւորէն օսմանցոց ի վերայ Ահմադ փաշային՝ ելանել ի վերայ Աղվանին: Որ և եկեալ բազում փաշայիւք և իբր ՔՃՌ (900,000) արամբք մերձ Իսպահանայ իբ-

րեվ է[?] աւուր ճանապարհ բանակեցաւ: Էջ և Աշրաֆ սուլթանն Իսպահանայ զօրօք իւրօք և բանակեցաւ մերձ օսմանցոց՝ իբրեւ աւուր միոյ ճանապարհ: Եւ բազում պատգամաբերք ելեկեկութեամբ արարին հաշտութիւն ընդ միմիանս: Դարձան օսմանցիք ի Բաղդադ և աղուանն Իսպահան: Իսկ ի թվ. 1729 և հայոց ՌՃՂԸ, թուրքման ոմն պարսիկ, անուն Նազար խան, որ անուանեցաւ Քահմադ զուլի խան, արի և քաջ պատերազմող, ել Մաշադ քաղքէն բազում զօրօք ի վերայ աղվան Աշրաֆ սուլթանին: Գ[3] անգամ պատերազմեցաւ, երեք անգամ ևս պատերազմեալն պարտեցաւ Աշրաֆ սուլթանն և փախաւ: Ի ճանապարհին կալան զնա զօրավարքն իւր աղվանք, տարան ի Ղանդահար: Եւ անդ գլխատեաց զնա երկրորդ որդին Միւր Վէլին, որոյ անուն էր¹⁾ Եւ Քահմադ զուլի խանն բերեալ Մաշադայ շահ Քահմադն, որդի շահ սուլթան Հուսէյնին եւ թախանստոյց Իսպահան [49բ] ի նոյեմբեր ամսին: Ի սոյն ամի ել Քահմադ զուլի խանն զօրօք բազմօք և էառ Համադան, Քրմանշայ, Հաւիզայ, Ղուշտար և ի յայն կոյս երկրայս Պարսից ի ձեռաց Օսմանցոց:

¹⁾ Անվան տեղը մնացել է չգրված: